

ЛОЗА СРПСКИХ ВЛАДАРА И АРХИЕПИСКОПА У ЦРКВИ МАНАСТИРА ОРАХОВИЦЕ У СЛАВОНИЈИ

Живопис у цркви манастира Ораховице у Славонији, довршен 1594. године, у досадашњим истраживањима неколико је пута описиван и иконографски тумачен.¹ Највећу пажњу привлачиле су најбоље очуване фреске на осмостраним ступцима у наосу на којима почива конструкција куполе. Све остале осликане површине у храму веома су оштећене или потпуно уништене, док се знатан део фресака још увек крије под вишеструким слојевима малтера и креча.² Реконструкција првобитне целине програма живописа на основу доступних остатака данас је сасвим немогућа.³ Очуване композиције и фигуре које се могу идентификовати омо-

- 1 Фреске на ступцима у наосу први је пописао Р. Грујић у: *Стихарине манастира Ораховице у Славонији*, Старинар XIV, сер. III, Београд 1939, 7–6, посебно 26–33; са мањим разликама у идентификацији приказаних ликова и композиција фреске је описао и С. Петковић у: *Српско зидно сликарство на подручју Пећке Патријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 191. Ликове светих Срба приказане на североисточном ступцу идентификује и Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1996, 172–178, посебно 175–176.
- 2 Ораховичке фреске страдале су у неколико наврата – прва обнова храма догодила се 1650. године, а црква је обнављана и после пожара у аустро-турском рату 1690. током којег је манастир сасвим запустео. Највећа штета фрескама нанесена је у време игумана Александра Личинића који је 1833–35. наредио да се сав преостали живопис, сем ступаца у наосу, премалтерише и цела црква изнутра окречи. Р. Грујић, *нав. дело*, 29. Слојеви креча који су sukcesивно наносени од четврте деценије XIX века на неким местима данас се могу, без већих напора, скинути са старих фресака. Посебно су растресити преко живописа у доњој зони олтарске апсиде између трију већих зидних ниша. У североисточном делу наоса, у предолтарском простору, наноси жбуке и креча, покренути влагом, имају велике распуклине испод којих се такође назире фреске. Конзерваторски радови на живопису у Ораховици до данас нису спроведени, а најбржем пропадању изложене су управо најочуваније фреске на ступцима које немилосрдно уништава влага.
- 3 Од фрагмената у олтарском простору могуће је с поузданошћу идентификовати *Визију светіој Петіри Александијској* на северном зиду, фигуру *архиђакона Сіефана* на чеаној

гућују тек оквирно упоређивање ансамбла у Ораховици са стандардизованим распоредима у храмовима насталим током друге половине XVI века.⁴

Колико се данас може закључити, специфичност ораховичког контекста чиниле су управо очуване представе на поткуполним ступцима. При том су од посебног интереса фреске на североисточном ступцу на ком је насликана *Лоза Немањића* којој су придружени ликови Лазаревића и, највероватније, свих дванаест првих српских архиепископа. (сл. 2) Анализа појединости лозе, првенствено одабира приказаних личности и контекста повезивања двеју владарских породица, указује на јединствену иконографску целину која речито обезбеђује увид у националну димензију духовне климе Ораховице као кључног монашког средишта на крајњем северозападном ободу јурисдикционе територије обновљене Пећке патријаршије.

Почетак светородне лозе насликан је на западном лицу североисточног ступца. Декорацију најниже зоне чине преломљени низови паралелних пруга. Прво попрсје по вертикали на западном лицу, декорисаном бога-

---

страни северног зида олтарског простора, те обресе лика ђакона изузетно великих димензија са дарохранилницом у облику цркве у руци на чеоној страни јужног зида, иза јужних двери иконостаса. На зидовима обеју певница видљива је само доња зона фресака са ликовима светих ратника. У северној певници су *свѣтѣи Меркурије, Трифун, Евѣније* и непознати светитељ, затим *свѣтѣи Никиѣа, Викенѣије* (?) и још два непозната стојећа светитеља. У јужној певници називу се стојећи лик светог *Јована Преѣече* (?), један непознати свети ратник, *свѣтѣи Прокојије, Нестѣор, Димѣирије* и још три неидентификоване фигуре од којих се за прве две може са већом сигурношћу тврдити да су *свѣтѣи Теодори*. Идентификација ликова у певницама обављена је према читањима натписа Сретена Петковића, *нав. дело и место*. Међутим, од објављивања књиге Сретена Петковића прошле су четири деценије током којих су остаци фресака били изложени даљим оштећењима, тако да се неки натписи данас више не могу прочитати. Изнад зоне стојећих фигура у певницама су остаци хоризонталних низова медаљона са попрсјима. Фрагменти *Лесѣвице свѣтѣој Јована Лесѣвичника* видљиви су на северном зиду наоса, док се на западном зиду тек називу ликови *свѣтѣој цара Констанѣина и царице Јелене*. Сретен Петковић је, приликом боравка у Ораховици шездесетих година прошлог века, уочио и остатке ликова јеванђелиста у пандантифима, Керамиона, нејасних ликова у тамбуру, док је утврдио да су „на сводовима биле сликане представе Христа.“ *нав. дело, 191–192*. Готово ништа од последње наведеног данас се не види. Штавише, уколико су сводне површине и купола били осликани, фреске су највероватније потицале из времена после 1650. када су, с обзиром на сачуван запис на куполи, поново зидани ови делови цркве. Упор. нетачно читање записа у В. Красић, *Оѣис манастѣира Ораховице, Летопис МС 143, 3, 1885, 63*; исправљено у Р. Грујић, *Сѣшарине манастѣира Ораховице у Славонији, 20*. Разлика у техници зидања која сведочи о темељном презиђивању горњих зона зидова, сводова и куполе и данас је јасно видљива на спољашњости храма.

- 4 *Визија свѣтѣој Пеѣтра Александријској* представља опште место иконографије олтарских простора сеоских и манастирских цркава друге половине XVI века на територији Пећке патријаршије. Слично је и с појавом светих ратника у певничким просторима, док су ликови цара Константина и царице Јелене стандардно, као и у Ораховици, сликани на северном делу западног зида. С. Петковић, *Зидно сликарство на ѣодручју Пећке ѣаѣтријаршије 1557–1614*, 66, 67, 69, 73, 80, 81.

том биљном орнаментиком, преставља *свѣтої јеванђелисту Маѣјеја*, док је изнад допојасни лик светитеља у монашкој ризи са свитком у десној руци и натписом *свѣти Киријак*.⁵ Изнад њих представљена је стојећа фигура *свѣтої Симеона Немање* као монаха. (сл. 1) Изнад чеоног дела на црном кукулу светог Симеона насликан је крст док он обе руке држи раширене у молитвеном ставу. У биљне вреже које се шире од његовог лика уплетене су стилизоване лисне лађице са попрсјима осталих припадника лозе. Изнад светог Симеона приказан је *свѣти Сава њрви* као архиепископ са карактеристичном тонзуром на глави, риђом косом и брадом. Он десном руком благосиља док у левој држи јевађеље над савијеним омофором. Изнад њега је попрсје *Сѣфана Првовенчаног краља* са владарским инсигнијама – круном и лоросом украшеним бисерима и крстом у десној руци. У врху западног лица стуба представљен је допојасни *Христос Емануил* који благосиља раширеним рукама.

Низ на југозападном лицу североисточног стуба започиње попрсјем *јеванђелисте Марка* у најнижој зони. Изнад њега је допојасни лик монаха који у левој руци држи свитак с натписом *свѣти Герсон*.⁶ (сл. 3) Низ се наставља вертикално попрсјем монаха седе браде окренутог ка представи светог Симеона означеног као *Симон*. Претпостављено је да се ради о Стефану Првовенчаном као монаху.⁷ Изнад њега су допојасне представе *Радослава краља* и *Владислава краља* у владарским одежама са крунама на главама. Последња фигура у низу представља лик *Арсенија грујог свѣтої архиепископа* са јеванђељем у десној руци прекривеној белим омофором.

На јужном лицу стуба у дну је *свѣти Јован јеванђелиста* за којим следи допојасни лик монаха – *свѣтої Дометијана* са свитком у десној руци и левом подигнутом на благослов.⁸ Изнад њега је приказано попрсје *Сѣфана краља*, вероватно Драгутина, у богато украшеној владарској одећи, док су му руке, по монашком обичају, подигнуте и длановима окренуте посматрачу.⁹ Следеће владарско попрсје носи натпис *Сѣфан краљ њрви Урош*. Низ на овом лицу завршен је попрсјем двојице српских црквених векикодостојника. Нижи је сигниран као *Данил четврти*

---

5 Име светитеља написано је са почетним словом Ћ – Трииак. Вероватно је реч о преподобном Киријаку отшелнику, монаху из VI века, родом из Картагине. В. Хризостом Столић Хиландарац, *Православни свѣтачник I*, Београд 1988, 63; Упор. *Енциклопедија јавославља*, књ. друга И–О, Београд 2002, 977-978.

6 Тако је име поред лика прочитао Р. Грујић, *нав. дело*, 29. Идентитет овог светитеља, међутим, није било могуће утврдити.

7 Р. Грујић, *нав. дело*, 28-29.

8 Вероватно преподобни Дометијан, епископ милитински који се упокојио 601. године, а за живота био познат као чудотворац. Х. Столић, *Православни свѣтачник I*, 254-255.

9 Р. Грујић, *нав. дело*, 29.

архиепископ, док се натпис код лика у врху стуба не може прочитати па се само претпоставља да је у питању *свѣтѣи Сава II*.¹⁰

Низ на југоисточном лицу стуба почиње представом *аѣосѣола Ан-греја* и допојасним ликом *свѣтѣої Ксенофонѣа*, монаха са седом бра-дом, свитком у левој руци и десном подигнутом на благослов.¹¹ Изнад њих приказана је *Јелена краљица* као удовица са светлом тканином на глави и крстом у левој руци. Изнад ње је краљ Драгутин као *Теокѣисѣи монах*, док су над њим представе двојице архиепископа. Обојица држе десну руку подигнуту на благослов, а у левој јеванђеље. Први изнад монаха Теоктиста је *Јоаникије архиепископ*, док се за лик на самом врху претпоставља да је *Јевѣтѣиѣје I*.

На источном лицу у дну су представе апостола *Симона* и *свѣтѣої Јоаникија*, светитеља са књигом у рукама,¹² а затим следи *Милуѣин краљ вѣѣори Урош* као старац са седом косом и брадом у владарском руху и са круном на глави. Изнад њега су *Сѣефан краљ Дечански ѣреѣи Урош*, *Сава деветѣи архиепископ* (Сава III) и лик непознатог архијереја.¹³

На североисточном лицу први лик у низу је *аѣосѣол Филип*. Над њим је *свѣтѣи Исидор*, млађи светитељ у светлој одежди и са књигом у левој руци која је покривена.¹⁴ (сл. 4) Представе Немањића почињу попрсјем *свѣтѣе Јелаче* означене као *кѣи Дечанскої краља*. Она је приказана са круном на глави и у одежди украшеној бисерима и драгуљима.¹⁵ Изнад Јелаче приказан је *Конѣанѣин браѣи Дечанскої краља*, а понад њега *ѣар Сѣефан син Дечанскої краља ѣѣиврѣи Урош*. Попрсје архијереја на врху овог лица стуба вероватно представља *Никодима I*.

Низ ликова на северном лицу стуба почиње *свѣтѣим аѣосѣолом Варнавом*¹⁶ и *свѣтѣим Аксѣнѣијем*,¹⁷ светитељем седе косе и браде, док је

10 Натписи поред нејасних представа архијереја у врху североисточног стуба данас се углавном не могу прочитати. Целокупна иконографска схема представљене лозе изведена је на основу описа и закључака Р. Грујића и С. Петковића. Д. Кашић је у читању натписа био много опрезнији тако да је код највећег броја ликова из највише зоне остављао само општу одредницу – Архијереј. Упор. Р. Грујић, *нав. дело и месѣо*; С. Петковић, *нав. дело*, 191; Д. Кашић, *нав. дело*, 175-176.

11 Преподобни Ксенофонт, монах V века, живео у монашком чину заједно са целом својом породицом – супругом и два сина. X. Столић, *нав. дело*, 277.

12 Вероватно преподобни Јоаникије Велики, монах из IX века, за живота прозорљив и чудотворац. X. Столић, *нав. дело*, 131.

13 Р. Грујић претпоставља да се ради о Јакову седмом или архиепископу Јевстатију II. *Нав. дело*, 30.

14 На основу изгледа светитељевог лика тешко је одредити о којој личности је реч. Можда је у питању свети преподобни Исидор Скитски, умро 391. године. X. Столић, *нав. дело*, 261.

15 Р. Грујић, *нав. дело* ло, 31.

16 Апостол Варнава није припадао Дванаесторици. Био је један од првих хришћана, а у ред апостола уведен је када је апостол Павле дошао у Јерусалим. В. *Енциклопедија ѣравославља*, књ. прва А-З, 313. Слави се у оквиру Сабора светих седамдесет апостола. X. Столић, *Православни свѣтѣачник I*, 243.

17 Вероватно преподобни Авксѣнтије, пореклом Сиријац, који је учествовао на Четвртном васељенском сабору устајући против несторијанске јереси. X. Столић, *нав. дело*, 307.

лоза Немањића настављена владарским ликом са натписом *Симеон син Дечанскаїо краља*. Изнад њега је *Урош краљ син цара Сѣфана ѿѿи Урош* као голобради окруњени младић. Над њим је родоначелник лозе Лазаревића – *кнез Лазар*, док се за лик архијереја на врху сматра да је *Данило II*.¹⁸

На осмој, северозападној страни стуба приказани су ликови *свѣїої Луке* и *свѣїої Никиѿе* са свитком у левој руци у доњој зони.¹⁹ (сл. 5) Изнад њих је лик владара са натписом *Влкан браїї с(ве)їѿому Сави*. (сл. 6) Његова круна разликује се од оних на главама других Немањића који носе карактеристичну инсигнију византијског облика. Круна на Вукановој глави завршена је шиљато, по западњачком обичају. Изнад њега насликана је *кнеїиња Милица монахиња*, а над њом је попрсје *Сѣфана Лазаревића* у владарском орнату са високом круном на глави. И овај низ завршен је представом архијереја са нечитким натписом, који би требало да представља *Јоаникија II*, првог српског патријарха.²⁰

Као пандан лози Немањића, Лазаревића и српских архиепископа на југоисточном стубу насликана је сажета *лоза Јесејева*. (сл. 7) Централна представа *Јесеја* смештена је, попут светог Симеона који на североисточном стубу представља једину целу фигуру, на западном лицу стуба. Јесеј је приказан како спава ослоњен на десну руку док у левој држи свитак са записом. Лево од њега је допојасна фигура *Давида*, а десно *Соломона*. (сл. 8) На јужном лицу стуба, у истом нивоу, приказан је лик *Јакова*. Југоисточно ја насликан *Арон*, источно *Језекиљ*, североисточно *Јона*, а северно лик непознатог. Испод Јесеја, лево и десно од поља са декорацијом, приказани су допојасни ликови *Боїородице* и *Јована Претїече*. На јужном лицу стуба у овој зони стоји представа *арханђела Гаврила*, на југоисточном *свѣїої Марка*, на источном *свѣїої Маїїеја*, на североисточном *свѣїої Павла*, а на северозападном *арханђела Михаїла*. Изнад Јесеја вертикално на западном лицу стуба приказани су *Ровоам*, попрсје непознатог и *Јосафайї*, док се

18 Р. Грујић, *нав. дело и месїо*.

19 Изглед и атрибути светог Никите – средовечан са коврцавом косом са белим свитком у левој руци и уздигнутим десним дланом, због своје уопштености отежавају његову идентификацију. Међу могућим изборима у обзир би, с обзиром на иконографску схему ораховичке лозе, могао доћи преподобни Никита игуман Синадски из IX века, који је страдавао због иконопоштовања. Х. Столић, *нав. дело*, 417-418. Сличне дилеме постоје и код идентификације осталих светитељских ликова у зони непосредно испод Немањића. У заједничке би им особине спадале руке подигнуте на благослов и свици, односно књиге у рукама, што би вероватно указивало на њихову богословску ученост. Идејни творац програма ораховичког живописа је, по свему судећи, био наклоњен избору ликова светих преподобника.

20 Р. Грујић, *нав. дело и месїо*. Низ архиепископа српских у врху североисточног стуба по С. Петковићу: Арсеније I, Сава II, Данило I, Јоаникије, Јевстатије I, Јаков, Јевстатије II, Сава III, Никодим, Данило II, Јоаникије II. *Зидно сликарство*, 191.

на врху назире оштећена полуфи-гура *Христѿа Емануила* који благосиља обема рукама. Декоративне схеме у зони сокла, али и витице лозе са лисним лађицама у којима су приказана попрсја готово су истоветне са онима на североисточном стубу. Ликови на јужном, југоисточном и источном лицу стуба су слабо видљиви због оштећења влагом и наноса чађи.

У фокусној зони северозападног стуба, на лицима окренутим ка наосу цркве приказани су чувени јужнобалкански подвижници. *Свети Гаврило Лесновски* насликан је у медаљону на југозападном лицу стуба, (сл. 9) на јужном лицу је *свети Прохор Пчињски*, (сл. 10) на југоисточном свети *Јоаким Сарандајорски*, а на источном свети *Јован Рилски*. (сл. 11) Сви у десној руци држе бели крст, док левом благосиљају. Остале фацете стуба осликане су ликовима испосника и подвижника – *светиої Тераионѿа* на североистоку, *светиої Давида Солунскої* на северу и *светиої Алимѿија* на северозападу.²¹ У горњим зонама стуба су медаљони са попрсјима мање познатих пустиножитеља. Многи натписи као и ликови су оштећени, поготово на странама стуба окренутим западу, северу и северозападу.²²

Радослав Грујић је на лицима југозападног стуба у медаљонима са допојасним представама препознао ликове великих и малих старозаветних пророка.²³ У централној зони, на северном лицу окренутом ка наосу цркве насликано је попрсје *Христѿа* који благосиља обема рукама, фланкираног медаљонима са ликовима два анђела без натписа. Од натписа поред осталих ликова тек неки се могу прочитати – *Филон (?) ейискої*, *Каленик*, *Фои...? Јефимије ейискої* итд. По свему судећи реч је о ликовима преподобних епископа, мученика и свештеномученика, док аутору овог рада није пошло за руком да идентификује ни једну старозаветну личност.²⁴

---

21 Сви представљени светитељи, попут четворице словенских подвижника, имају беле крстове у рукама. Свети Терапонт је вероватно кипарски мученик, монах и подвижник пострадао у доба Диоклецијановог прогона хришћана почетком IV века, али би у обзир могао доћи и свештеномученик Терапонт, епископ сардијски из III века. Свети Давид Солунски се подвизавао на бадемовом дрвету у близини Солуна у VI веку, лечио болесне и истеривао демоне. Свети Алимпије је вероватно подвижник свети Алимпије Столпник. В. Х. Столић, *Православни светљачник*, 171, 463, 465, 517. Оваквим избором ликова светих ефикасно је наглашено подвижничтво у вери четворице анахорета у фокусној зони.

22 На овом су ступцу, изгледа, били сликани и мученици, јер се у горњој зони поред лика млађег светитеља са крстом у десној руци чита *свети Кодраї*. Све ликове насликане на северозападном ступцу ипак је немогуће идентификовати, јер то понегде, поред оштећења, отежава и чињеница да се уместо натписа уочавају само две паралелне беле линије за одређивање висине слова која, највероватније, нису била уписана или су накнадно истрвена.

23 Р. Грујић, *Сѿарине манастира Ораховице*, 33.

24 Православна црква слави више мученика са именима Калиник и Фотије, Јевтимија епископа сардијског из III века, преподобног Филона, епископа карпасијског из V века итд. Упр. Х. Столић, *нав. дело*, 221, 274, 589, 635, 943-944.

Непосредно након Другог светског рата био је видљив и веома важан сегмент низа стојећих фигура у припрати ораховичког храма.²⁵ Фотографија фрагмената са југозападног зида између јужних и западних врата, коју је снимио Р. Грујић, једино је сведочанство о представи која је приказивала „ктиторе свих српских земаља“ *свѣйої Симеона Немању*, његову жену *монахињу свѣйу Анастїасију* и синове *свѣйої Саву* и *свѣйої Сїефана Првовенчаної*.²⁶ Колико се на основу објављене фотографије може закључити, свети Немањићи били су приказани у фронталном ставу, свети Симеон и Ана као монаси, свети Сава у архијерејском одејанију, док је Стефан Првовенчани имао круну и лорос.

Време у ком је настајао живопис у Ораховици нужно је посматрати у контексту одјека идеологије обновљене Пећке патријаршије који су се снажно осећали кроз целу другу половину XVI века. Као вероватно седиште једне од новооснованих епархија на рубном подручју проширене северозападне јурисдикционе територије пећке столице, Ораховица се готово наметала као идеално упориште тежњи формулисаних у реновативним настојањима патријарха Макарија Соколовића и његових непосредних наследника.²⁷

Тешка реконструкција најраније историје манастира, пре првих поузданих података о подизању и осликавању храма (1592 –1594.), заснива се углавном на закључцима произишлим из записа у најстаријим рукописима насталим у ораховичком скрипторију. У њима се, током последње две деценије XVI века, као и у извештајима аустријских официра који су долазили у контакт са српским пребезима са турске на хабзбуршку територију, помињу митрополити појешки као надлежни за православне у Славонији.²⁸ Појешка митрополија је била прва чврста српска црквена

---

25 Д. Кашић, *нав. дело*, 166. Фрагменте фресака затекла је кустос Одјела Срба у Хрватској Повијесног музеја Хрватске 1947. године приликом првог студијског путовања у Ораховицу након Другог светског рата. Извештај данас у *Документацији В. Борчић* у Повијесном музеју Хрватске, Загреб.

26 Натпис код женске фигуре био је већ у Грујићево време нечитак, али је он, по аналогијама са лозом Немањића у Пећкој патријаршији, закључио да се ради о представи замонашене жене светог Симеона. *нав. дело*, 26.

27 Постојало је, међутим, уверење да живопис у наосу није настао у последњој деценији XVI века. В. Борчић је, приликом обиласка манастира Ораховице након Другог светског рата, упоредила представе Немањића у припрати са онима у наосу и закључила да су потоње „сликарије каснијег датума“ у односу на оне у припрати за које је тврдила да су бољег квалитета. Ипак, с обзиром да је такву компарацију данас немогуће извести јер су фигуре у припрати уништене, али имајући у виду и резултате иконографске анализе представа на ступцима изнесене у овом раду, таква тврдња тешко се може оправдати.

28 В. Красић, *Ойис манастїира Ораховице*, 83; Л. Богдановић, *Зайиси на рукојисним и шїтамїаним књиїама манастїира Ораховице*, Бранково коло IV, 1989, 1593; Упор. V. Mošin, *Stari rukopisi Srba u Hrvatskoj od XIII do XX stoljeća*, Загреб 1970, 35–36, 37; Исти, *Ђирилски рукојиси у Повијесном музеју Хрватїске, Којїшїарева збирка словенских рукојисаи и Цојсов ћирилски одломак у Љубљани*, Београд 1971, 34–35. О митрополиту

организација на том подручју након турских освајања у првој половини XVI stoleћа.²⁹ Афирмативни политички став Порте према српској цркви омогућио је релативно брзу обнову епархијске мреже на целој турској територији настањеној Србима после поновног успостављања Пећке патријаршије, али и оснивање нових црквених управних јединица на освојеним територијама које су директно потпале под њену јурисдикцију. Запис у Цветном триоду, преписаном у манастиру Ораховици 1584, одређује новонасталу Пожешку митрополију као део епархијског система Пећке патријаршије.³⁰

Већ у најранијим истраживањима прошлости славонских Срба изнесена је претпоставка да је пожешки митрополит столовао управо у манастиру Ораховици, односно да је манастир задржао улогу катедралног седишта све до краја турске управе у Славонији.³¹ Посматрањем из тог угла неколиких проблема првобитног историјско-уметничког профила манастира претпоставка о његовом статусу митрополијског центра добија нове потврде. Везаност целокупног идеолошког контекста у ком је подигнут манастирски храм, покренута плодна преписивачка делатност у време првог именом познатог игумана Максима³² и, напоследку, осмишљен

пожешком Василију као пребегу на аустријску територију види: А. Ивић, *Досељавање Срба у Славонију током XVI stoleћа*, Гласник Географског друштва, св. 7-8, Београд 1922, 96-98; Упор. Р. Л. Веселиновић, *Срби у Хрватској у XVI веку*, у: *Историја српског народа III/1*, Београд 1994, 445-446.

- 29 Сва досадашња сазнања о настанку и историји Пожешке митрополије, која је постојала век и по током турске владавине такозваном Доњом Славонијом, сабрана су у докторској дисертацији С. Милеуснића, *Пожешка митрополија*, (Филозофски факултет), Београд 2004.
- 30 У запису се помињу пожешки митрополит кир Јосиф и архиепископ пећки кир Саватије. Година 1585. је већ раније узета као доња временска граница оснивања дијецезе, иако је вероватније да је она успостављена у тренутку када патријарх Макарије Соколовић, након 1557, темељно реорганизује епархијску мрежу. Р. Грујић, *Сјоменица о српском љавославном владичансјиву љакрачком*, Београд 1996, (репринт), 32-34. Није случајно што је оснивању Пожешке митрополије непосредно претходило успостављање Пожешког санцака 1537-1542. као турске управне јединице за новоосвојене територије у Славонији са седиштем у граду Пожеги. Н. Моаџанин, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva 1537-1691*, Јастребарско 1997, 32-34. Пошто је граница активне јурисдикције пећког патријарха на северу верно пратила границу ширења Турске и миграције српског становништва, густина и распрострањеност православних насеља у Славонији условиле су организовање посебног владичанства.
- 31 Аустријски барон Иван Сигмунд Херберштајн 1595. извештава о избеглом пожешком митрополиту Василију који је имао „леп стан“ у Ораховици, А. Ивић, *нав. дело и место*. Ораховицу као седиште епископа помиње и Ђ. Слијепчевић, *Историја српске љавославне цркве I*, Београд 1972, 310. У новије време тезу је прихватио и С. Милеуснић, *Пожешка епархија*, Православна мисао, год. XXIII, св. 27, Београд 1980, 110-124, посебно 120-122, затим у: *Духовно љрајање Срба на љросјорима данашње Хрватске*, Српска православна црква, вена прошлост и садашњост, св. 8, Београд 1992, 92, да би је потпуније образложио у докторској дисертацији *Пожешка митрополија*.
- 32 Интензивирање преписивачке делатности, поготово у већим манастирским центрима, бележи се већ у првој половини XVI века, а додатни импулс добија након обнове

програм живописа у цркви, за верску и уметничку ренесансу иницирану обновом у Пећи, намеће се као доминантна одлика свих најранијих аспеката живота Ораховице.

Манастирска црква подигнута је на основи и у просторној диспозицији моравског триконхоса са правилношћу пропорција која је ретка у турском периоду. Међу „прекосавским“ храмовима тролисног плана најближе аналогije уочене су са црквом светог Николе манастира Хопова, такође својевремено митрополијског седишта.³³ Сличности двеју цркава, при чему је Ораховица у новијим истраживањима оцењена чак и као „смањена реплика“ хоповског храма, превазилазе опште аналогije присутне у оквирима исте стилске групе и дозвољавају могућност чак и директног угледања.³⁴ Изградња седишта нове епархије у саставу Пећке патријаршије у Ораховици могла је бити узрок и појаве трију ниша у олтарском простору од којих је средишња, с обзиром на то да је постављена на виши ниво од двеју бочних, свакако симболично представљала горње место – намењено епископу.³⁵

Наглашавање древности и континуитета црквене организације имало је посебан значај у катедралном манастиру чији је храм грађен и осликаван не само на подручју новог турског санџака у Славонији интензивно насељаваног православним Србима, већ и у посредном додиру са прозелитски оријентисаном католичком црквом. Иако је највећи део фресака у Ораховици пропао, оне које су очуване довољно јасно говоре о чврсто формулисаним ставовима њихових ктитора – игумана Максима и братства. Три основне идеје, владарска, црквено-правна и монашко-подвижничка, истакнуте у први план приликом обнове сликарства у

патријаршије. В. Т. Суботин–Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*, САНУ, Посебна издања, Књига DCXL, Одељење језика и књижевности књ. 51, Београд 1999, 37-43. Из записа у најстаријим рукописима Ораховице, насталим у периоду 1582-1594, готово да је могуће сагледати личност игумана Максима чији су преданост и контрола одредили иницијалне градитељске, живописачке и преписивачке подухвате у манастиру.

33 М. Шупут, *Сјоменици српској црквеној традицији XVI до XVII век*, Београд 1991, 186.

34 *Исто*.

35 Олтарске нише представљају још једну од веза између Ораховице и Хопова, старог седишта београдско–сремских митрополита након пропадања митрополијског центра у Београду у другој половини XVI века. Р. Грујић, *Духовни животи*, Војводина I, Нови Сад 1939, 340, 363. У опису фрушкогорских манастира из 1753. забележено је постојање пет ниша у апсиди Хопова као „пет седалишта архијерејских“ од којих је једно било намењено митрополиту, а остала четири епископима. Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, Сремски Карловци 1903, 243. Упор. М. Бајаловић–Бирташевић, *Манастир Ново Хойово у Фрушкој Гори*, Зборник Матице Српске, Серија друштвених наука бр. 5, Нови Сад 1953, 74. Средишња ниша у функцији горњег места са две бочне као сапрестољима јављају се и у олтарској апсиди цркве манастира Крушедола. В. М. Тимотијевић, *Идејни програм зидног сликарства у олтарском простору манастира Крушедола*, Саопштења РЗСК XXVI, Београд, 68.

припрати Пећке патријаршије 1565. године,³⁶ нашле су свој сажети израз на фрескама наоса и припрате Ораховице.

Око фокусне представе којом је у пећкој припрати изражена идеја о божанском пореклу власти куће Немањића, али и светородности њихове породице – лозе Немањића сачуване из XIV века, заслугом патријарха Макарија Соколовића оформљене су нове иконографске целине којима је обезбеђено истицање црквеног континуитета. На првом месту се то односи на низ стојећих фигура шест првих архиепископа и шест првих патријарха на челу са светим Савом.³⁷ У живопису насталом у потоњим деценијама ктитортством патријарха Макарија, у Будисавцима, Грачаници и Светом Николи Дабарском, поново су заступљени портрети српских архијереја као део распрострањања утврђеног идеолошког контекста.³⁸ Најкаснији пример ове праксе и уједно и једини који није настао директним налогом патријарха Макарија управо је проширена лоза у Ораховици.³⁹

Специфичности ове представе су вишеслојне и немају правих па-ралела иако се корени свих значајки њене иконографије могу наћи у уметности претходних векова. Принцип сликања портрета архиепископа и патријарха у катедралним црквама обновљене Пећке патријаршије са-мо је наставак и адаптација средњовековне формуле архијерејског низа.⁴⁰ У Ораховици је, међутим, овај образац напуштен у корист представе засноване на симбиози са традиционалном лозом српских владара. На тај начин постигнуто је упечатљиво значењско сажимање вековима развијаних идеолошких порука о природи власти српске средњовековне државе и цркве и њиховом континуитету, идеја на основу којих је српска црквена организација под турском влашћу захтевала и бранила одређена права и привилегије.

На ораховичком североисточном поткуполном ступцу на традиционално конципирану генеалошку слику немањићке династије надовезују се, поред представа архијереја, ликови најзначајнијих чланова породице Лазаревића.⁴¹ Први пример лозе у којој нису приказани само Немањићи јавља се средином XIV века у манастиру Матеичу где је приказана веза

36 В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 261.

37 *Истио*, 262.

38 С. Петковић, *Зидно сликарство...*, 85; Г. Бабић, *Низови портрета српских епископа, архиепископа и патријарха у зидном сликарству XIII-XVI века*, у: Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд 1979, 334.

39 С. Петковић, *нав. дело и место*.

40 Г. Бабић, *нав. дело и место*.

41 О средњовековним представама види: В. Ј. Ђурић, *Лоза Немањића у сјајном српском сликарству*, I конгрес Савеза друштава историчара уметности СФРЈ, Охрид 1976, 53–55. Такође: Е. Haustein, *Der Nemanjidenstammbaum. Studien zur Mittelalterlichen serbischen Herrscherikonographie*, Bonn 1985.

српске светородне лозе и представника византијске династије, вероватно Комнина.⁴² На лозу Немањића насликану на исто-чном зиду улазне куле у Студеници, како се претпоставља, почетком XV века, надовезивали су се, међутим, највероватније ликови Лазаревића, као и у Ораховици.⁴³

Уочавањем природе ангажованих политичких порука иза ових двеју династичких слика и утврђивањем разлика међу њима могуће је јасније сагледавање разлога додавања ликова Лазаревића у потоњем примеру. Асоцијација са византијском владарском породицом у Матеичу обезбеђивала је оправдање Душанових претензија на царску титулу, док је студеничком лозом извршено спајање двеју српских династија, Немањића и Лазаревића, с тежњом да се потоњи прикажу као издаци светородне лозе и легитимни носиоци њихових владарских права.⁴⁴

У ранијим истраживањима уочено је да су на избор ликова српских владара и архијереја у оквиру сликаних програма храмова насталих под турском влашћу утицали текстови старих родослова и летописа са родословом Немањића и надовезивањима српске историје на опште-хришћанску.⁴⁵ Управо родослови прерађени у првој половини XV века за династију Немањића везују Лазаревиће и Бранковиће. Веза се остварује додавањем родословима потомака Немањиног сина Вукана од којег потиче кнегиња Милица, мајка Стефана Лазаревића.⁴⁶ У време настајања живописа у Ораховици родослови и летописи били су примаран извор за познавање старе и славне прошлости српске средњовековне државе. Снажна преписивачка делатност која се развила у манастиру непосредно након његовог утемељења чини сасвим вероватном претпоставку да ту настаје неколико несачуваних преписа родослова и летописа.

Доследно излагањима у родословима, у Ораховици је поменута бочна грана Немањића приказана на северозападном лицу североисточног ступца на челу са Вуканом (иако у владарском оделу, означен је само као брат светог Саве). Изнад њега је кнегиња Милица као монахиња, док је изнад њеног портрета попрсје Стефана Лазаревића (означен као син, вероватно Миличин). Кнез Лазар приказан је у врху северног лица стуба изнад Душановог сина Уроша V.⁴⁷ Интересантно је да је ово уједно и

42 Е. Haustein, *нав. дело*.

43 В. Ј. Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић–Бранковић*, ЗЛУМС 26, Нови Сад 1990, посебно 34–42; Исти, *Лоза српских владара у Студеници*, Зборник у част Војислава Ђурића, Београд 1992, 67–79.

44 Детаљно о феномену спајања двеју династија: В. Ј. Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић–Бранковић*, 34, са лит. у нап. 24; Исти, *Лоза српских владара у Студеници*, 75 и даље.

45 Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, XV.

46 *Исто*, XXVIII.

47 У родословима се наводи како Душанов син Урош није имао деце и да тако „оста без

једини познати пример сликања Лазаревог лика кроз целу другу половину XVI века. Култови које је промовисала обновљена патријаршија нису укључивали онај кнеза Лазара, што је зачуђујуће с обзиром на његову релативно брзу канонизацију након погибије на Косову и састављања му житија и службе.⁴⁸ Међутим, Лазарев мученички статус у Ораховици ничим није наглашен, као што се ни појава његовог лика у оквиру лозе не може тумачити као израз посебног неговања његовог култа. Лазарев култ кнеза–мученика добиће поново своје ликовно уобличење тек од четврте деценије XVII века.⁴⁹

Подударности у избору ликова Немањића, Лазаревића и архиеписко-па са текстовима родослова и летописа могу се пратити кроз још неколико аспеката. Сликара ораховичких фресака наглашава главну владарску грану немањићке династије прецизно и без изузетка обележавајући натписима све Уроше по реду (Стефан краљ *йрви* Урош, Стефан Ми-лутин краљ *вййори* Урош, Стефан краљ Дечански *йрећи* Урош итд.). Генеалошки низови у родословима такође инсистирају на низу Уроша од првог – Уроша I, који је име, по родословима, добио по свом прадеди Бели Урошу, па све до последњег – Уроша V. Име Урош добијали су управо они изданци лозе који су наслеђивали престо.⁵⁰

Интересантно је да у оквиру ораховичке лозе, иако је то временски и идеолошки било могуће, нису укључене представе сремских деспота Бранковића чији су култови били веома снажни током прве половине XVI века. Светородност ове породице упорно је наглашавана кроз поштовање моштију слепог деспота Стефана, сина последњег владара самосталне српске државе преко којег је остварена директна веза сремских Бранковића са некадашњом Деспотовином.⁵¹ Светитељски култови његове жене, преподобне мајке Ангелине и синова деспота Јована и Ђорђа, потоњег владике Максима и оснивача манастира Крушедола, у време турске владавине Сремом били су поштованији чак и од старих

памети лоза та⁷. У неким варијантама се чак наводи да је кнез Лазар Душанов син што би могло објаснити његово сликање поред цара Уроша и Душановог брата Симеона – Синише. Љ. Стојановић, *нав. дело*, XXVII. И присуство кнегиње Милице у лози Немањића сасвим је необично, поготово у светлу чињенице да средњовековни примери не садрже представе женских потомака које су постале чланице неких других породица или династија. Међутим, управо веза између Немањића и Лазаревића изложена у родословима Миличино сликање у Ораховици чини незаобилазним. Упор. Е. Haustein, *нав. дело*, 97.

48 С. Петковић, *Култи кнеза Лазара и српско сликарство XVII века*, ЗЛУМС 7, Нови Сад 1971, 85-102, посебно 85-86.

49 *Исто*, 87.

50 Љ. Стојановић, *нав. дело*, XXIV-XXVII.

51 М. Тимотијевић, *Сремски десијоти Бранковићи и оснивање манастира Крушедола*, ЗМСЛУ 27/28, Нови Сад 1991/1992, 132.

култова светих Срба из куће Немањића.⁵² Међутим у оквирима обновљене Пећке патријаршије њихови култови били су од маргиналног значаја,⁵³ што је и вероватан разлог њиховог изостанка из живописане генеалогичке у Ораховици која је идеолошки била чврсто везана за духовну климу средишта српске црквене организације.

Могући кључ за тумачење разлога сликања апостола и светих преподобника у две најниже зоне североисточног стуба, испод лозе, проналази се такође у старим летописима. За аутора тзв. Пећког летописа, састављеног вероватно на самом измаку XIV века, владари Немањићи су „апостолом равночастни“, преподобни и праведни.⁵⁴ Исти летопис, после излагања о господарима српске земље и „порожденију“ светог Симеона Немање (од кога, како то наглашава и ораховичка лоза, потичу и Лазаревићи) излаже и след „патријарха српске земље“ који су, попут владара, „апостолом равночастни и светитељем сапрестолни, преподобним и праведним едногласни“.⁵⁵

Због оштећености и нечиткости већег броја натписа уз ликове архијереја у врху стуба немогуће је спровести сасвим поуздано поређење са познатим низовима пећких архијереја у летописима. Пећки летопис представља један од најранијих преписа у којима се јављају пописи великодостојника који су се смењивали на челу српске цркве. Међутим, ни сами текстови летописа нису доследни у њиховом набрајању, што додатно отежава анализу низа архијерејских портрета у Ораховици.⁵⁶

Међу најспорнијим свакако би био лик архиепископа Данила I чије се представљање доследно заобилази у свим средњовековним живописаним низовима српских архијереја.⁵⁷ Разлог изостављања овог архиепископа, који је на чело српске цркве дошао 1271. свакако је његова смена већ наре-

---

52 Ј. Радовановић, *Прилози иконографији светих српских десјотиа Бранковића*, ЗЛУМС 7, Нови Сад 1971, 296.

53 М. Тимотијевић, *нав. дело*, 148.

54 Љ. Стојановић, *нав. дело*, CVI; Упор. F. Kämpfer, *Прилози иконографији „Пећког летописа“*, Прилози КЈИФ, књ. 36, св. 1-2, Београд 1970, 73.

55 Љ. Стојановић, *нав. дело*, LXXIX–LXXX. Утицај старих родослова и летописа на избор представа Немањића и њихово означавање уочен је и у живопису наоса манастира Свете Тројице код Пљеваља из 1595. који је готово савремен ораховичком. Уп. С. Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 55–56.

56 Љ. Стојановић, *нав. дело*, 104–105. У новијим истраживањима утврђено је да су сви архиепископи који се помињу у летописима, за чији се прототип, следствено, тврди да је настао у центру патријаршије и то не пре XVI века, били сахрањени у Пећи, одакле се у потоњим деценијама и кроз сликане програме утврђују њихови култови. Уп. Б. Тодић, *Српски архиепископи на фрескама XVII века у Морачи. Ко су и зашто су насликани*, у: *Манастир Морача*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 90, Београд 2006, 93–117.

57 Р. Грујић је, уз име Данила представљеног на јужном лицу стуба изнад лика Уроша I, прочитао ознаку *четврѣи* (d), што би одговарало Данилу I. *Стихарине манастира Ораховице*, 82. Међутим, Д. Кашић је опрезно пренео само име архиепископа – Данил. *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 175.

дне године која се догодила због „неког дела.“⁵⁸ Због велике грешке смењени архијереји су, по старом византијском обичају, брисани из поменика и нису се сликали како би на тај начин били осуђени на вечни заборав.⁵⁹ У новијим истраживањима аргументовано је оспорена могућност да је архиепископ Данило I сликан у оквиру живописаних циклуса насталих у периоду након обнове Пећке патријаршије и у XVII веку.⁶⁰ Акценат који је обновљена пећка црква стављала на култове архиепископа и разрађена идеолошка потка провучена кроз текстове летописа, чинила би ораховички пример, уколико је натпис уз његов лик исправно прочитан, изузетком непознатог узрока. Спекулације о могућности да је на овом месту приказан уствари лик Данила II је још теже поткрепити како због данашње нечиткости записа тако и са становишта чињенице да би тиме у низ архиепископа била унесена тешко одржива инверзија.⁶¹

Иако су текстуални извори за концепцију ораховичке лозе готово сасвим јасни, ипак је тешко, с обзиром на претходне примере, односно стање њихове очуваности, пренебрећи њену изворност и оригиналност. Постојање старијег узора намеће се као привлачна спекулација.⁶² Студеничка лоза, као прва за сада позната претходница, укључивала је и представе Лазаревића, али су поруке које је ова монументална генеалогска слика преносила, без обзира на заједничке идејне оквире, сасвим другачије од ораховичке. Томе су свакако допринели и различити историјски услови у којима су две представе настале – студеничка лоза представља још увек,

58 Сведочанство о томе доноси његов имењак и један од потоњих наследника на пећком трону – архиепископ Данило II. *Животији краљева и архиепископа српских*, Београд, Загреб 1866, 24-26. Упор. Миодраг Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф 1976, 25-26, 49 с нап. 47; За новије тумачење разлога смењивања Данила I са пећког трона в. М. Антоновић, *О узроцима смењивања жичког архиепископа Данила I*, Зборник Византолошког института 34, Београд 1995, 107–114.

59 Г. Бабић, *Низови патријарха српских епископа, архиепископа и патријарха у зидном сликарству XIII–XVI век*, 322.

60 Б. Тодић, *нав. дело*. Аутор, на основу уверења да су у Србији били доследно поштовани византијски принципи осуђивања кажњених и смењених великодостојника на вечни заборав, тврди да у параклису светог Стефана уз главну цркву манастира Мораче поново живописаном 1642. у поворци архијереја пред Агнецом на часној трпези није насликан Данило I, иако је, као у Ораховици пола века раније, јасно означен као четврти српски архиепископ. У рецентним истраживањима, међутим, доказивано је да је управо овај великодостојник био ктитор живописа у проскомидији цркве Светих апостола у Пећи, односно поновљена је ранија тврдња да су сликари светостефанског параклиса у Морачи само поновили првобитне представе из треће четвртине XIII века, а са њима и лик архиепископа Данила I. В. С. Петковић, *Архиепископ Данило I – ктитор фресака у проскомидији пећке цркве Светих апостола*, Зограф 30, Београд 2004–2005, 81–88, посебно 85.

61 Решењима изнесених недоумица пришло би се, барем донекле, чишћењем и конзервацијом ораховичких фресака. Уколико би се уклониле вековне наслаге са врха североисточног стуба читање натписа би, по убеђењу аутора овог рада, било јасније чак него у Грујићево време.

62 В. Ј. Ђурић, *Лоза српских владара у Студеници*, 73.

како изгледа, доследно поштовање сликања само чланова владарских породица, док су у Ораховици „сликом прослављани стара српска држава и црква“, што је подразумевало, у низу архијереја, укључивање и оних личности које нису биле припадници двеју српских династија.⁶³

Легитимитет власти на основу континуитета са светородном династијом бранилаца вере и црквом која је цветала под њиховим окриљем у славним временима државне самосталности био је један од кључних аргумената у рукама црквених вођа српског досељеничког становништва у новооснованом турском санџаку и епископији веома удаљеној од центра обнове у Пећи. Генеалошком сликом у Ораховици посредно је истицано право пожешког епископа како на духовно тако и на световно поглаварство над православним верницима у Славонији.

Међу посебности које се везују за ораховичку лозу спада и њен положај на истакнутом месту у наосу цркве, испред саме олтарске преграде. Сви познати примери немањићке генеалогije настали у претходним вековима, сем лозе на улазној кули у Студеници, сликани су у припратама. Средњовековна пракса је, још од X века, познавала обичај сликања Христа, Богородице и посебно поштованих светитеља као фреско-икона на источном пару стубаца које су обично допуњавале програм изложен на олтарској прегради.⁶⁴ Немањићи, односно свети Сава и Симеон, у непосредној близини олтарске преграде насликани су само у цркви Светих апостола у Пећи, што је сасвим изузетан случај. Тек ће моравска епоха приближавати ликове двојице највише уважаваних светих Срба олтару, остављајући им почасна места у доњим зонама бочних конхи.⁶⁵ Међутим, у турском периоду ликови националних светитеља, на првом месту опет Немањића, добијају најистакнутија места у првој зони живописаних ансамбла углавном већих манастирских цркава.⁶⁶ Пример Ораховице још увек чека адекватно тумачење које би отишло даље од опште напомене о специфичним условима у време турске владавине који су допринели јачем наглашавању националног идентитета па самим тим и сликањем лозе

---

63 Е. Haustein, *нав. дело*, 89-98; В. Ј. Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности династије Лазаревић-Бранковић*, 38, нап. 27.

64 Г. Бабић, *О живописном украсу олтарских преграда*, ЗЛУМС 11, Нови Сад 1975, 14-17.

65 *Исто*. Упор. Б. Тодић, *Прилози бољем познавању најстарије историје Велућа*, Саопштења РЗСК XX-XXI, Београд 1988/89, 67-76, посебно 70. У предморавској епохи српско средњовековно сликарство познаје још један пример сликања српског светитеља у близини олтарског простора – у Дечанима је уз олтарску преграду насликан портрет Стефана Дечанског највероватније приликом преношења његових моштију из западног дела храма у источни и њиховог полагања испред иконостаса 1343. Д. Војводић, *Портрети владара, црквених достојанственика и њихових у наосу и припрати*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана, Грађа и студије*, Београд 1995, 265-299, посебно 278-280.

66 С. Петковић, *Зидно сликарство...*, 83-84.

Немањића, Лазаревића и архиепископа на једном тако истакнутом месту у цркви – предолтарском поткуполном стубу.⁶⁷

Панданска веза лозе Немањића и генеалогског стабла Христовог – лозе старозаветног Јесеја, доследно поштована у претходним вековима, присутна је и у Ораховици.⁶⁸ Традиционалне идеолошке, али и политичке конотације које су, двома лозама у пару, истицале светородност Немањића, биле су добро познате наручиоцима ораховичких фресака. Ограничен простор за осликавање које су пружале фацете југоисточног ступца био је један од вероватних узрока за избегавање такозване наротивне варијанте лозе Јесејеве у корист сажетијег типа у коме су представљене само чашице са полуфигурама Христових предака.⁶⁹

Националну иконографију ораховичких фресака допуњавала је и данас изгубљена представа светог Симеона, свете Анастасије, светог Саве и Стефана Првовенчаног у припрати. У ранијим истраживањима закључено је да је ова слика „ктитора све српске земље“ замењивала праву ктиторску композицију на којој је требало да буду представљени игуман Максим и чланови братије.⁷⁰ Иако ретка у периоду турске владавине, ораховичка поворка Немањића није и изузетак. У северозападном делу наоса манастира свете Тројице код Пљеваља насликани су сви значајнији Немањићи од Стефана Немање до Уроша V.⁷¹ Уочено је да су на избор представљених Немањића у Тројици пљеваљској утицали родослови и летописи.⁷² Формулација која прати ораховичке Немањиће такође се може пронаћи у текстовима летописа.⁷³ Они су, као господари славне српске земље, носили благодат светог Духа, а самим тим и Србија – држава настала њиховом заслугом, има своје место у хришћанској васељени.⁷⁴

Пример Свете Тројице пљеваљске показује да сликање поворке Немањића као последица јасно формулисаног идеолошког контекста није искључивало постојање правих ктиторских композиција.⁷⁵ Постоји могућ-

---

67 Е. Haustein, *нав. дело*, 98.

68 В. Ј. Ђурић, *Лоза Немањића у сџаром српском сликарству*, 53-54. Упор. С. Марјановић–Душанић, *Моштив лозе Јесејеве у доба Уроша I*, ЗФФ, серија А, Историјске науке, Споменица Радована Самарџића, Београд 1944.

69 О. Томић, *Лоза Јесејеве у манасџиру Морачи*, ЗЛУМС 26, Нови Сад 1990, 91.

70 Р. Грујић, *Сџарине манасџира Ораховице...*, 18.

71 С. Петковић, *Манасџир Свеџа Троџица код Пљеваља*, 55. Аутор оцењује да је ово уједно и први познати пример такве скупине Немањића у српском живопису турског периода. Иако се осврће на Ораховицу као ранији споменик, помиње само лозу у наосу, а не и представе Немањића у припрати.

72 *Исџо*, 56.

73 У Пећком летопису нпр. стоји: ...vyspomenouxomy vawei ljbvj & ktitorhx nawixy, gospody Åem! sršbskjl! & poro`denyj svetago Simeona Neman!. F. Kämpfer, *нав. дело*, 70.

74 *Исџо*.

75 Колективна ктиторска композиција која укључује два монаха и једно световно лице налази се на западном зиду припрате. Упор. С. Петковић, *нав. дело*, 46-47.

ност да су на зидовима ораховичке приправе били приказани и стварни ктитори храма и живописа. Међутим, потпуно уништење фресака у том делу храма оставља ову претпоставку без могућности потврде.

На истакнутом месту у наосу, на лицима северозападног стуба окренутих ка унутрашњем простору цркве, насликани су ликови четворице славних балканских анахорета Јована Рилског, Прохора Пчињског, Јоакима Сарандапорског и Гаврила Лесновског. На популарисању њихових култова нарочито се радило у оквирима обновљене патријаршије. До средине XVI века поштовање ових светитеља било је ограничено на подручја у којима су се налазили манастири са њиховим моштима.⁷⁶ Међутим, од времена обнове сликарства у пећкој припрати запажа се њихово, готово редовно, приказивање у свим храмовима у којима је деловала пећка радионица.⁷⁷ Крајем XVI века представе четворице светитеља су већ сасвим ретке у удаљенијим областима тако да се њихова појава у Ораховици може тумачити као још један позни одјек својевремено снажно истицаних амбиција Пећке патријаршије да постане „водећа балканска црква“.⁷⁸ Транспозиција ових идеја у Ораховицу уклапала се у оквире верско-политичке поруке коју су преносили делови живописа у храму.

---

76 С. Петковић, *Зидно сликарство...*, 86; Упор. Ц. Грозданов, *Портрети на светилиштима од Македонија од IX до XVIII век*, Скопје 1983, 158 – 181, посебно 177, 179-180.

77 С. Петковић, *нав. дело*, 87.

78 *Исто*. Упор. *Исти, Српска уметност у XVI и XVII веку*, Београд 1995, 83-84, 306, нап. 11.

THE BLOODLINE OF SERBIAN MONARCHS AND ARCHBISHOPS IN THE CHURCH OF THE ORAHOVICA MONASTERY IN SLAVONIA

Summary

The debate about the iconography of the line of Serbian rulers in the church of the Orahovica Monastery, painted in 1594, is based on the results of earlier research, which identified the depicted characters and initially positioned them in the current trends of fresco painting of the second half of the XVI century. The ideology of the revived Peć Patriarchy that had powerful reverberations throughout the second half of the XVI century, imposed itself as the starting point in analysing the cause of this specifically conceived presentation, which has no real parallels and which includes the images of the Nemanjić and the Lazarević rulers and, we assume, all of the first twelve leaders of the Serbian Church.

The assumption put forward already in early research projects was that Orahovica was the Metropolitan See of Požega. It is very difficult to reconstruct the history of the Požega Metropolis, which was most probably founded after the revival in Peć in 1577 and had jurisdiction over the many Orthodox Christian settlers in Slavonia, and nowadays it mainly relies on information found in the earliest manuscripts of the Orahovica Monastery, which were re-written during the last two decades of the XVI century, and on news about the Požega metropolitans in Austrian records of that time.

Fresh confirmation regarding the status of Orahovica as a cathedral church was obtained by analysing the painted ensembles on the columns in the church naos, but also of the now lost frescoes in the narthex, which presented the standing images of members of the house of Nemanjić. The texts of genealogies and yearbooks are viewed as a probable source of the iconographic concept of the bloodline, the choice of depicted characters and the manner of linking up the two families of rulers, the Nemanjići and the Lazarevići. These sources also support the appearance of bust portraits of the church prelates, as well as the presentations of the apostles and venerable saints in the lower zone of the northeastern column. The ideological basis developed after the reconstruction of the Patriarchy also provides a framework for other aspects of the iconographic ensembles in the naos of Orahovica - the traditional, corresponding link between the bloodline of sanctified Serbs with that of Jesse of the Old Testament, painted on the southeastern column, and for the presentations of the Balkan anchorites - John of Rila, Prohor of Pčinj, Joachim of Sarandapor and Gabriel of Lesnovo on the facets of the northwestern sub-dome pillar. The visualisation of ideas about the Serbian Church as the sole spiritual and political leader of the Orthodox Serbs in the Turkish Empire had special significance in supporting the rights and aspirations of the Metropolitan of Požega, the head of the newly-formed eparchy on the northwestern fringe of the Orthodox Christian world.

1. Лик светог Симеона Немање као корена лозе на североисточном ступцу у наосу

1 Image of Saint Simeon Nemanja as the source of the bloodline, on the northeastern column in the naos

2. Североисточни поткуполни ступац са ликовима српских владара и архиепископа.

2 Northeastern sub-dome column with presentations of Serbian rulers and archbishops.

3. Свети Герсон (?), североисточни поткуполни ступац.

3 Saint Gerson, northeastern sub-dome column.

4. Свети Исидор, североисточни поткуполни ступац.

4 Saint Isidor, northeastern sub-dome column.

- 5. Свети Никита и Киријак,
североисточни поткуполни ступац .
- 5 Saints Nikita and Kirijak,
northeastern sub-dome column.

- 6. „Вукан брат светом Сави“,
североисточни поткуполни ступац
- 6 “Vukan, Brother of Saint Sava,”
northeastern sub-dome column

- 7. Југоисточни поткуполни ступац са
композицијом Лозе Јесејеве.
- 7 Southeastern sub-dome column with the
composition of the bloodline of Jesse.

8. Лик Соломона у Лози Јесејевој,
југоисточни поткуполни ступац
- 8 Image of Solomon in the bloodline of Jesse,
southeastern sub-dome column.

9. Свети Гаврило Лесновски,
северозападни поткуполни ступац.
- 9 Saint Gabriel of Lesnovo,
northwestern sub-dome column.

10. Свети Прохор Пчињски,
северозападни поткуполни ступац.
- 10 Saint Prohor of Pčinj,
northwestern sub-dome column..

11. Свети Јован Рилски, северозападни
поткуполни ступац.)

11 Saint John of Rila, northwestern sub-dome
column.

Фотографије: Сретен Петковић / Photographies by Sreten Petković